

مليون بيشتر گرديد و اعضاء اين انجمن ها را اغلب افراد طبقات متوسط علماء تشكيل ميدادند ولي اساساً انجمن هاي مزبور معتقد به توسل بزور و انقلاب و واژگون ساختن حكومت براي ليل بنظرات ترقیخواهانه خویش نبودند و بدیهی است که افراد طبقه حاکمه و اعیان مادامی که مقرری آنان از طرف دربار میرسید کاری باین کارها نداشتند .

اما در میان کلیه طبقات احترام طبقه علماء بیش از سایرین بود و بعضی از رهبران و پیشروان این طبقه به مانند سیری در برابر تجاوزات طبقات حاکمه نسبت ب مردم بودند و این طبقه تنها دسته ای از اجتماع بودند که علوم و دانش ها را میان مردم بسط و توسعه می دادند و اعتقاد عامه مردم نسبت بمذهب شیعه موجب گردیده بود که علماء را رهبران طبیعی خود بشناسند. بنظر میرسید که انجمن ها تنها وظیفه خود را بیدار کردن مردم و آگاه ساختن آنها از مضار استبداد و جنبه های مثبت آزادی میدانستند. انجمنهای مزبور در شبنامه هایی که منتشر میساختند از دولت میخواستند که مدارس جدید ایجاد نماید تا در آنجا علوم امروزی را ب مردم بیاموزند.^۱

در اینجا لازم به تذکر است که قسمت عمده ای از اطلاعات خود اعضای انجمنها درباره ترقیات خارج مدیون نشریات فارسی بود که در خارج از ایران بچاپ میرسید که از جمله میتوان روزنامه «اختر» در اسلامبول «وحبل المتین» در کلکته و «قانون» را در لندن نام برد .

در سال ۱۳۲۲ مطابق با ۱۹۰۴ نخستین کتابخانه ملی با کوشش اشخاصی مانند میرزا آقای اصفهانی ، ملک المتکلمین ، سید نصرالله تقوی ، میرزا محمد علیخان و نصرت السلطنه تاسیس گردید و این کتابخانه مرکز تجمع اصلاح طلبان بشمار میرفت.^۲ مجامع مخفی نه فقط در تهران تشکیل گردیده بودند بلکه در کرمان نیز عده ای از علماء جلسات مخفیانه تشکیل می دادند و در اصفهان نیز در اواخر سلطنت

۱ - تاریخ بیداری ایرانیان ص ۱۵۹

۲ - ص ۲۵۹ جلد اول تاریخ مشروطیت ایران

ناصرالدینشاه نظیر این جمعیت تشکیل شد. ملک المتکلمین و آقا سید جمال الدین از زعمای این جمعیت میباشند. در سال (۱۹۰۰ - ۱۳۱۷ ه. ق) مرحوم ملک المتکلمین جمعیتی بنام شرکت اسلامی تشکیل داد که هدف آن صنعتی نمودن کشور، ترغیب مردم به پوشیدن منسوجات داخلی بجای پارچه های خارجی بود و شعبات این انجمن در سایر شهرهای ایران و همچنین نجف، مرکز تشیع تأسیس گردید.

با وجودیکه اخبار حوادث انقلاب روسیه بوسیله تجار و مسافرین به شهر تبریز بیش از سایر شهرها می رسید، همبنا بعزت اختناق شدیدی که محمد علی میرزا ولیعهد مظفرالدینشاه و حاکم آذربایجان در آن سامان برقرار ساخته بود از انجام اصلاحات، باعجاب مختلف مخالفت می شد، و فقط عده معدودی از افراد مذهبی و اصلاح طلب دور یکدیگر جمع می شدند.

«سید ابوالحسن خان عدالت» مدیر روزنامه «الحدید» و همچنین مدیر نشریه «گنجینه قنون» از جمله اعضای این جمعیت مخفی بشمار می آمدند و دو برادر بنام «علی خان» و «میرزا محمد علی خان» تربیت، کمی قبل از انقلاب مشروطیت کتابخانه ای تأسیس نمودند که مانند کتابخانه تهران مرکز تجمع آزادیخواهان گردید. در میان طلاب جوان در نجف و بازار کاندان استانبول نیز ترقی خواهی و آزادی طلبی نضج فراوان گرفت. ترقیخواهان اعلام نمودند که دموکراسی یعنی توانائی و نیرومندی و از طریق توانائی است که میتوان از یوغ تسلط بیگانگان نجات یافت.

پس از قضیه تنباکو تا چند سال بعد تظاهراتی از طرف نهضت جدید بوقوع پیوست، ولی در سال (۱۹۰۰ و ۱۹۰۲ و ۱۳۱۷ و ۱۳۱۹) هنگامی که شاه میخواست از روسیه برای سفر به اروپا پول قرض کند تظاهرات ناسیوالیستها و میهن پرستان بعد اعلی رسید، و در سال (۱۹۰۳ - ۱۳۲۱ ه. ق) بعضی از دستجاتی که جلساتی جداگانه تشکیل میدادند بر این عقیده شدند که موقع مناسب برای واژگون ساختن دستگاه استبداد پیش آمده است؛ و در تاریخ ۱۲ ربیع الاول (۱۳۲۳ - ۱۹۰۶ م) جلسه ای

مرکب از ۶۰ نفر تشکیل شد. بیشتر اعضای این جلسه را افراد طبقه روحانی تشکیل می دادند ولی در بین آنها از سایر طبقات از قبیل: بازرگانان و اصناف و اعضای ادارات و دو نفر زرتشتی و سران ایلات نیز وجود داشتند.

در این جلسه برنامه عمل و یا باصطلاح اساسنامه مرکب از ۱۸ ماده تدوین گردید و با اینکه طبق ماده ۱۶ موضوع آغاز انقلاب رسماً ذکر گردیده بود معیناً اقدامات جمعیت فقط محدود بنوسعه و نشر افکار ترقیخواهانه شد. در سایر مواد پیش بینی شده بود که برای جلوگیری از اکاذیب و افترای بد خواهان اقدامات جمعیت باید در چهارچوب مقررات و قوانین شرع اسلام باشد و از مرحوم «میرزا سید محمد طباطبائی» و «آقا سید عبدالله بهبهانی» که هر دو از پیشروان مشروطیت ایران هستند، درخواست شد که برای تحقق خواسته های جمعیت با یکدیگر همکاری نمایند.

در پنجم ذیحجه ۱۳۲۲ مطابق با فوریه ۱۹۰۵ گروه دیگری بنام «انجمن مخفی» تشکیل شد. اعضاء این جمعیت را نیز اکثر افراد طبقه روحانی تشکیل میدادند و از جریان تأسیس آن که بوسیله ناظم الاسلام کرمانی نوشته شده چنین برمی آید که جمعیت مزبور دارای دو هدف مبارزه با فساد و نفوذ یگانگان بوده است. در جلسات اولیه این گروه جدیداً التأمیس یادداشت های سیاحتنامه ابراهیم بیگ و مقالات روزنامه حبل المتین خوانده می شد و قرائت این مقالات که معرف ترقی کشورهای دیگر در زمینه های مختلف بود، هیجان زیادی در حضار برانگیخت، و تمام اعضاء بر این عقیده بودند که علت عقب افتادگی ایرانیان بر اثر جهالت و نقص تعلیم و تربیت می باشد. در جلسه دوم محرم (۱۳۲۳ - ۱۹۰۶م) از جمعیت مزبور رسماً تقاضا شد که مجموعه قوانین جامعی مشتمل بر وظائف وزراء و حکام حقوق و وظائف کلیه طبقات مردم و همچنین یگانگان تدوین شود. البته قبلاً هم این احتیاج از لحاظ داشتن قوانین امروزه در دوره میرزا ملکم خان حس گردیده بود ولی فکر تدوین آن بوسیله انجمن های مخفی بین مردم شیوع پیدا کرد.

۱ - ادوارد براون و مهدی ملکزاده که هر دو در باره انقلاب مشروطیت کتابهایی نوشته اند ملحق خود را در باره انجمن مخفی مذکور از کتاب تاریخ بیداری ایران نقل کرده اند.

از صورت جلسات انجمن مخفی که در کتاب تاریخ بیداری ایرانیان ذکر شده معلوم میشود که ترس از استبداد و نفوذ دولتهای بیگانه بخصوص روس و انگلیس و اعتقاد باصلاح فرهنگ از مهمترین مسائل مورد بحث بوده است .

در جلسه ۲۱ محرم ۱۳۲۳ - ۲۸ مارس ۱۹۰۵ ذوالریاستین^۱ یکی از اعضای انجمن مخفی ادعا نمود که حضرت امام حسین (ع) نخستین نمونه فداکاری انجمنهای مخفی بوده است . در همین جلسه مواد اساسنامه بوسیله مرحوم ذوالریاستین قرائت و طی آن اعلام گردید که کلیه اقلیتهای مذهبی نیز در صورتیکه ایرانی الاصل باشند ، میتوانند عضو انجمن باشند و بر طبق ماده ۱۴ اساسنامه مزبور فعالیت انجمن در تحت لوای حضرت امام عصر [ع] آغاز خواهد شد .

در هفتم صفر ۱۳۲۳ مطابق با ۱۴ آوریل ۱۹۰۵ مرحوم ذوالریاستین رسماً در برابر مقامات دولتی از دستگاہ استبدادی وقت انتقاد نمود . روز ۱۹ صفر ۱۳۲۳ - ۲۶ آوریل ۱۹۰۶ متعاقب این جریان عدعای از تجار در حضرت عبدالعظیم بست نشستند . علت تحصن تجار ناراضایتی طبقات مردم از دستگاہ گمرک و رئیس بلژیکی آن (مسیو نوز) بود . محمد علی میرزا ولیعهد که بمناسبت مسافرت مظفرالدینشاه به اروپا موقتاً بتهران آمده بود ، به مردم قول داد که «توز» را از کار برکنار خواهد نمود و مردم نیز باطمینان حرف وی دست از تحصن برداشتند . و این جریان برای اعضای انجمن مخفی که انتظارات زیادی از تحصن تجار و ناراضایتی مردم داشتند شکست بزرگی محسوب گردید و برای جبران این شکست در سوم ربیع الاول ۱۳۲۳ - ۸ مه ۱۹۰۵ هنگام صدارت عین الدوله در طی اعلامیه‌ای خطاب به او پس از شرح عدم امنیت وی نظمی مملکت و فساد در طبقه حاکمه تقاضا نمودند:

۱ - طبق اظهار دکتر مهدی ذوالریاستین ، «مرحوم مهدی ذوالریاستین جد ایشان بوده که هم حکومت لرستان و همدان داشته و هم صاحب محضر دینی و نماینده شرع بوده است . او مدتی نیز روزنامه آدمیت داشته است .» متأسفانه در بین اسامی جراید و مجلات ایران نام ایشان ضبط نیست و دو روزنامه که از بدو تأسیس صنعت چاپ در ایران بنام «آدمیت» منتشر میشده یکی صاحب امتیاز آن عبدالطلب یزدی و دیگری رکنزاده آدمیت شیرازی نویسنده معروف و بزرگ فارسی و از آزادیخواهان جنوب ایران و بو شهر است میباشد . (مترجم)

- ۱ - قانون اساسی تدوین گردیده عدالتخانه بنام وزارت عدلیه تأسیس شود.
- ۲ - در موضوع مالکیت و تحدید مالکیت‌های بزرگ و ثبت املاک تجدید نظر شود.
- ۳ - مالیات و عوارض طبق موازین عدل و انصاف از مردم وصول شود.
- ۴ - وظائف و اختیارات حکام ایالات روشن گردد.
- ۵ - تجارت داخله تشویق و اصلاح شود.
- ۶ - اداره گمرک از وجود عناصر ناصالح تصفیه گردد و همچنین در سایر مواد این اعلامیه تقاضا شده بود، که در سراسر مملکت مدارس حرفه‌ای و فنی تأسیس شده و از معادن بیشمار مملکت بهره برداری شود. وظائف وزارت امور خارجه روشن و معلوم گردد و نیز بر طبق شرع اسلام حدود اختیارات وزراء و اشخاصی که بر جان و مال مردم حکومت میکنند، تعیین شود.

جلسات انجمن مخفی پس از اعلامیه مزبور باز هم ادامه پیدا نمود و تصمیم گرفته شد نماینده‌ای در هر يك از شهرها و ایالات مملکت انتخاب و منصوب شود تا بتوان نظریات و منویات اصلاح طلبانه انجمن را در بین مردم توسعه داد. شکی نیست که فعالیت‌های این انجمن در بروز انقلاب مشروطیت ایران و آگاهی مردم از علل مفاسد و بدبختی و فساد و جهل و نکتبت سهم بسزائی داشته است.

این انجمن در ۱۱ مه ۱۹۰۵ (پنجم ربیع الاول ۱۳۲۳) تشکیل جلسه داده و با اتفاق آراء تصمیم گرفتند در مدت غیبت مظفرالدینشاه و مسافرت او به فرنگستان، اعضاء را مأمور نمایند تا مردم را علیه دستگاہ حکومت و ظلم برانگیزند. همچنین کارگردانان انجمن تصمیم گرفتند در هر يك از شهرها يك نماینده تعیین کنند تا تبلیغات سیاسی خود را در میان مردم انتشار دهند. با وجود آنکه انجمن مذکور چنین تصمیمی گرفته بود، ناظم الاسلام کرمانی توضیح داده که اقدامات انجمن گمراه کننده است و نتیجه اعمال آن در انقلاب مؤثر نیست. ولی آنچه بنظر میرسد اینست که اقدامات و تصمیمات این انجمن و سایر انجمنها وسیله مهمی برای ایجاد نارضائیهای مداوم میباشد. در ظرف چندماه بعد که انجمن مشغول اقدامات خود بود، عوامل بسیاری باعث

از دیاد ناراضیتهای عمومی گردید که در میان آنها مسئله عدم رضایت و اقدامات مؤثر و عمیق علیه مسیو نوز بلژیکی رئیس کل گمرکات مهتر از سایر مسائل بود^۱.

در همین ایام در کرمان ظفر السلطنه حاکم مستبد این ایالت، عملیاتی مرتکب شد که دامنه اغتشاش و ایستادگی در برابر دولت را در این سامان وسیع تر کرد. او، حاجی میرزا محمد رضا را که یکی از روحانیون با نفوذ مذهبی بود، فلك کرد^۲. در قزوین وزیر اکرم حاکم مستبد با یکی از ملاها رفتاری ناپسند نمود و عدم رضایت عمومی را بوجود آورد. اقدامات خودسرانه و بد رفتاریهای شعاع السلطنه^۳ حاکم فارس در این استان نیز باعث بروز حوادث نامطلوبی گردید. در آذربایجان محمدعلی میرزای ولیعهد به مردم ظلم و زور میگفت. در تهران با تخریب مدرسه مذهبی که در مجاورت بانك استقراری روس قرار داشت و واگذاری این محل برای توسعه بانك مذکور، زمینیه وسیعی برای هیجان عمومی و آغاز انقلاب گردید. آخر الامر وقتیکه علاءالدوله حاکم تهران عدهای از تجار را توقیف و به بهانه اینکه آنها قیمت شکر را گران کرده اند تحت فشار قرار داد و یکی از آنها را بچوب بست، عدهای از تجار به مسجد شاه پناه آوردند و در آنجا بست نشستند. بلافاصله آقایان سید عبدالله بیهبانی و سید محمد طباطبائی و آقا سید جمال الدین که عده کثیری هوا خواه آنها بودند با متحصنین همصدا شدند. ولی در اثر تحریک امام جمعه تهران متحصنین اجباراً از شهر خارج شده در شاه عبدالعظیم بست نشستند و سپس گروه کثیری از علایان، تجار و اصناف مختلف با آنها ملحق گردیدند. درخواست متحصنین، خلع علاءالدوله حاکم تهران و عزل مسیو نوز بلژیکی و تشکیل وزارت عدلیه بود. شاه ناچار این تقاضاها را قبول کرد و روز ۱۶ ذیحجه ۱۳۲۳ (۱۳ ژانویه ۱۹۰۶) متحصنین بشهر مراجعت کردند.^۴

۱ - صفحه ۱۱۲ انقلاب ایران ادوارد براون و همچنین صفحه ۴ جلد دوم حیات یحیی.

۲ - صفحه ۲۳۷ تاریخ بیداری ایرانیان.

۳ - صفحه ۵۴ تاریخ مشروطه کسروی.

۴ - صفحه ۴۴ تاریخ بیداری ایرانیان.

در همین موقع در انجمن سری انشعابی پیش آمد و ظاهراً بدو دسته تقسیم شد که هر يك از آنها جداگانه عملیات خود را انجام میدادند.

يك انجمن مخفی دیگر نیز توسط میرزا محمد صادق طباطبائی که یکی از پسران سید محمد طباطبائی بود تشکیل شد. ناظم الاسلام کرمانی مینویسد: گرچه این انجمن جدید تا حدودی یکی از شعب انجمن اصلی بود، و عمدتاً از اعضاء انجمن اصلی منجمله خود او هم در آن عضویت داشتند، با این حال مقصود اصلی تشکیل دهنده انجمن دوم این بود که يك هیئت مستقل بوجود آید، نویسنده چنین توضیح میدهد: «چون بعضی از مواد مرام این انجمن مخالف انجمن اصلی بود، لذا نام آنرا «انجمن مخفی ثانوی» میگذارم.» این انجمن هفته‌ای یکی دو بار مخفیانه تشکیل میشد.

با وجود تشعاب و دو دستگی، انجمن اصلی بعملیات خود ادامه داد و چند نفری از کارگزاران آن بازداشت شدند ولی بعزت عدم انجام وعده‌هایی که شاه به متحصنین داده بود، در محرم ۱۳۲۴ هجری عدم رضایت به اوج خود رسید و اعتراضات شفاهی بصورت اوراق شبنامه درآمد و همه جا پخش شد. سید جمال‌الدین واعظ و سایرین از روی منابر شروع به مخالفت علنی با درباریان مستبد نمودند. بدستور دولت سید جمال از تهران تبعید و اخراج شد. او به قم رفت و در آنجا متحصن گردید. هنگام پروزاغتشاشات اولیه دو طلبه کشته شدند (ربیع الثانی ۱۳۲۴ - ژوئن ۱۹۰۶). این حادثه سبب تهبیج عمومی و ایجاد غوغای بیشتری بین مردم شد. بار دیگر عمدتاً از ملاها، تجار، پیشه‌وران و دستجات دیگر در مسجد جامع متحصن شدند ولی این بار نیز در جمادی الاول ۱۳۲۴ مجبور به مهاجرت به قم شدند، در حالیکه گروه زیاد دیگری در سفارت انگلیس متحصن شدند.

پس از حرکت ملاها و سایرین به قم، انجمن مخفی اصلی متلاشی شد و اعضاء آن متفرق گردیدند. این انجمن اقدامات خود را بمنظور بیدار ساختن مردم و جلوگیری از سیاه‌دلی و تبهکاری حکومت مستبد و خودمختار فوق‌العاده توسعه داد زیرا توسعه افکار

روشنفکران و ترغیب مردم بایجاد مدارس جدید یکی دیگر از عملیات این انجمن بود. در ماه ژوئن ۱۹۰۶ که مبارزه برای جلوگیری از خود مختاری و اعمال جابرانه دولتها شدت یافت، اعضاء انجمن مخفی هیچگاه برای تهیه مراکز فعالیت علیه دستگاه جابر و ظالم فعالیتی نمیکردند، شاید هم اعضاء این انجمن فکر میکردند که چنین اقداماتی لازم نباشد، و آن عده از اعضاء هم که میخواستند زمینه وسیع تری برای عملیات خود به وجود آورند، ترجیح دادند که از شرکت در آن صرفنظر کنند و در عوض بطور علنی خود را وابسته به گروه مخالفین حکومت جابر جلوه دهند.

پس از صدور فرمان مشروطیت، انجمنها شکل تازه‌ای بخود گرفت. بدین معنی که از این پس عملیات آنها بمنظور بیداری افکار عمومی نبود، بلکه رهبران آنها چنین می پنداشتند که باید برای دفاع از آزادی و حقوقی که بدست آورده اند آماده شوند. بدین منظور انجمن مخفی ثانوی جان تازه‌ای بخود گرفت. وانجمنهای متعدد دیگری که بیشتر از اعضاء آنها مردم عادی و صاحبان حرف بودند پیدا شدند.

در سالهای ۱۹۰۷-۱۹۰۸ این گونه انجمنها که سهم مهمی در دفاع از مشروطیت و آزادی که بدست آورده بودند و در مقابل استبداد محمدعلیشاه عهدوار شدند. مبارزات و فعالتهای اینگونه انجمنها بود که در سال ۱۹۰۷ منجر به برکنار شدن محمدعلیشاه از مقام سلطنت شد. فعالیت انجمنهای مخفی و نیمه مخفی نموداری از افکار کهنه و نو بود که در بسیاری از موارد موفقیت‌های جالبی نصیب انقلاب و مشروطیت ایران ساخت.

www.chebayadkard.com

www.chebayadkard.com

ضمائم:

- ۱ - فهرست کتب و رسالاتی که بر زبان فارسی درباره مشروطیت ایران و مجلس شورایی چاپ شده است.
- ۲ - آثار مؤلفان روسی در باره مشروطیت ایران.
- ۳ - مقالات فارسی مطبوعات ایران درباره مشروطیت.
- ۴ - پایان نامه های تحصیلی دانشکده حقوق در باره مشروطیت ایران.
- ۵ - فهرست اسامی اشخاص و القاب و عناوین آنها

فهرست کتب و رساله‌هایی که تا کنون به زبان فارسی درباره

مشروطیت ایران و مجلس شورای ملی چاپ شده است

اقبال آشتیانی - عباس - تاریخ مفصل ایران از استیلاي مغول تا اعلان مشروطیت ایران .

امیر خیزی - اسمعیل - انقلاب آذربایجان .

امیر خیزی - علی - یادداشت‌های خطی .

ایوانف - م - س - انقلاب مشروطیت ایران ۱۶۵ صفحه . وزیري - این رساله نام مترجم ، و چاپخانه و تاریخ انتشار ندارد .

بوشهری - احمد خان - تاریخ زحمات ملت ایران برای تحصیل مشروطیت - اقتباس از تألیقات پرفسور ادوارد برون ، تهران ، بدون تاریخ ، سری ، وزیري ، ۵۴ صفحه ، بوشهر ۱۳۲۹ .

پژوه - احمد - انقلاب ایران - بقلم پرفسور ادوارد براون ، ترجمه احمد پژوه «مشیر همایون» کانون معرفت ۱۳۲۹ ، وزیري ، ۴۹۶ صفحه و ۹۰ کراور .

تقی زاده - سید حسن - تاریخ مختصر مجلس شورای ملی ایران - نشریه مجله کوه برلن - ۱۳۳۷ قمری ، سری ، برلن -

تقی زاده - سید حسن - انقلاب مشروطیت ایران . مجله یغما ، سال ۱۳۴۰ شمسی - این رساله بصورت ضمیمه در چند شماره مجله یغما چاپ شد .

تقی زاده - سید حسن - سه خطابه - تاریخ اوائل انقلاب و مشروطیت ایران که در باشگاه مهرگان در سال ۱۳۳۷ بصورت سه سخنرانی ایراد شده در ۱۲۲ صفحه ، چاپخانه نقش جهان ، ناشر کتابفروشی ابن سینا (از سلسله انتشارات باشگاه مهرگان)

- جاوید - دکتر سلام الله - دوپهرمان آزادی ستارخان و باقرخان .
حسابی - احمد - مجاهد بزرگ مشروطه - حیدر عمواوغلی ۳۶ صفحه ،
سربی ، وزیری از انتشارات حزب توده .
حلاج - حسن - تاریخ نهضت ایران ۱۶۷ صفحه ، از نشریات روزنامه
حلاج ناشر علی اکبر سلیمی ، سربی ، چاپ تهران سال ۱۳۱۲ رقی .
دانشور علوی - دکتر نورالله - تاریخ مشروطه ایران و جنبش وطن پرستان
اصفهان و بختیاری ، تهران ، سربی .
داودی - مهدی - عین الدوله و رژیم مشروطه ۲۸۹ صفحه جیبی ، سال
۱۳۴۱ شمسی ، ناشر سازمان کتابهای جیبی در چاپخانه شرکت سهامی افست
بطبع رسیده است ، چاپ دوم .
دیو سالار - علی (سالار فاتح) - بخشی از تاریخ مشروطیت با (یادداشت‌های
تاریخ راجع به فتح تهران و اردوی برق) در ۱۳۸ صفحه سال ۱۳۳۶ شمسی بدون
نام چاپخانه و ناشر .
رضازاده شفق - دکتر صادق - باسکرویل معلم امریکائی مدرسه تبریز ،
جزوه فارسی و انگلیسی .
رضازاده شفق - دکتر صادق - ستاره ، ۲۷۲ صفحه ۱۳۳۵ ش ، سربی ،
رقعی ، مطبوعاتی امیرکبیر و اقبال .
سپاه منصور - ابوالحسن - قانون اساسی و متمم آن . تهران ۱۳۲۸ ش
سمعی - حسین « ادیب السلطنه » و امان الله اردلان « حاج عزالممالک »
اولین قیام مقدس ملی ، تهران ، ۱۳۳۳ ش ، سربی ، رقی .
سورانی - مشروطیت ، رژیم قدیم ، دادگستری و حکومت در ایران
۱۹۱۴ م پاریس .

صفائی - ابراهیم - رهبران مشروطه، تهران، سربی، وزیرى ۱۳۴۳ تا ۱۳۴۴ شرح حال : سيدجمال الدين افغانى، ميرزا ملكم خان، امين الدوله، مشير الدوله (ميرزا نصرالله)، ظهير الدوله، بهبهانى و طباطبائى، صمصام السلطه بختيارى، سردار اسعد، خلعتيرى، سيد جمال اصفهانى، ملك المتكلمين، صنيع الدوله، ستارخان، وثوق الدوله، مشير الدوله (حسن)، پيرموشينخ الرئيس. طاهرزاده بهزاد تيريزى - كريم - قيام آذربايجان در انقلاب مشروطيت ايران، تهران، ۱۳۳۴ش، سربى، وزيرى، ۵۲۵ صفحه .

عماد العلماء - حاج سيد عبدالعظيم خلخالى، تهران، ۱۳۲۵ق. سربى ۶۲ص غنىزاده سلماسى - محمود - مختصر تاريخ مجلس ايران، ناشر روزنامه كاوه، تهران ۱۳۳۷ق، سربى، ۹۷ صفحه .

فدائى علوى - رجال مشروطيت ايران، مجله يغما سال سيزدهم فرزاد - حسين - انقلاب و تحول آذربايجان در دوره مشروطيت يا تاريخ ستارخان، تبريز، ۱۳۲۴ش، سربى، رقى، ۱۴۰ صفحه .

قهرمانى - سرهنگ شرف الدين - محمد عليشاه و حكومت تزار، سربى، تهران كاوه - مجله - چاپ برلن - شهادى مشروطيت .

كسروى - سيداحمد - تاريخ مشروطه ايران . اين كتاب سه بار چاپ شده است . چاپ اول و دوم در دوران زندگى مرحوم كسروى و چاپ سوم، پس از مرگ اوبوسيله مؤسسه مطبوعاتى اميركبير در سال ۱۳۳۵ش دريك جلد و در ۹۵۶ صفحه منتشر شده است .

كسروى - سيداحمد - تاريخ هيچده ساله آذربايجان شامل چهاربخش :

۱ - شورش هاى گيلان تا فتح ايران

- ۲ - جنگ روسها با مجاهدان تبریز
- ۳ - پیش‌آمدهای ایران در جنگ اول
- ۴ - ایران بعد از جنگ جهانی اول تا کشته شدن خیابانی ،
- کسروی - سید احمد - مشروطه : بهترین شکل حکومت و آخرین نتیجه اندیشه نژاد آدمی ، تهران ، ۱۳۳۵ ش ، سرب ، رقی ، ۱۶۰ ص
- کمالوند - علی - باسکرویل و انقلاب ایران ۱۶۶ ص ، وزیر ، چاپ خرمی تهران ۱۳۳۶ ش
- محمود - محمود - تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس ۸ جلد ، این تاریخ می‌نظیر در ۲۳۸۲ صفحه و بوسیله بنگاه مطبوعاتی اقبال چاپ و منتشر شده است .
- ملکزاده - دکتر مهدی - سناتور - استاد دانشگاه ، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران جلد اول - در فلسفه پیدایش مشروطیت ایران ۲۸۴ صفحه ، خرداد الی مرداد ۱۳۲۸ ، چاپخانه مهر ، به یاد بود ملک‌المتکلمین .
- جلد دوم - طلوع مشروطیت ۲۶۸ صفحه - مرداد ۱۳۲۹ - چاپخانه برادران فردین ، به یاد بود میرزا جهانگیرخان صوراسرافیل .
- جلد سوم - کشمکش مشروطه و استبداد - ۲۹۷ صفحه اردیبهشت ۱۳۳۰ چاپ خودکار ایران - یاد بود سید جمال‌الدین واعظ .
- جلد چهارم - افول ستاره آزادی - ۲۷۸ صفحه ، اردیبهشت ۱۳۳۱ چاپخانه آفتاب ، به یاد بود حاجی میرزا ابراهیم آقا .
- جلد پنجم - استبداد صغیر ، ۲۸۳ صفحه چاپخانه سپهر ، به یاد بود قاضی قزوینی
- جلد ششم - اعاده مشروطیت ، ۲۱۵ صفحه ۲۰ اسفند ۱۳۳۱ چاپخانه مجلس به یاد بود روح‌القدس .
- جلد هفتم - آغاز دوره سعادت ملت ایران ۳۰۰ صفحه چاپخانه تابان ، به یاد بود ثقة‌الاسلام - ناشر : کتابفروشی ابن سینا .

موسوی شوشتری جزایری - ابوالحسن - اختناق ایران - مورگان شوستر امریکائی
در ۵۰۰ صفحه سال ۱۳۳۳ ه. ق. - ۱۹۱۵ م در چاپخانه جبل‌المتین کلکته چاپ شده.
این کتاب بار دیگر در تهران ترجمه شده و برای سومین بار نیز در سال ۱۳۴۴ بوسیله
بنگاه صنفی علیشاه تجدید چاپ شده است.

مؤید امینی - داود - فرار محمد علیشاه ۵۶۰ ص ، ناشر نویسنده و در چاپخانه
شرکت سهامی چاپ بطبع رسیده .

مهدی - دکتر مهدی - رجال آذربایجان در عصر مشروطیت تهران ، ۱۳۲۷ ش ،
سربی ، وزیری ۲۳۶ صفحه .

ناظم الاسلام کرمانی - تاریخ بیداری ایرانیان ، سنگی و سربی ، چاپ دوم در
سه جلد و در یک مجلد در ۵۶۳ ص از انتشارات کتابفروشی ابن سینا .

نابینی - شیخ محمد حسین - تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله - در اساس و اصول مشروطیت
یا حکومت از نظر اسلام ، بضمیمه مقدمه بقلم سید محمود طالقانی در ۵ فصل ۱۴۲
ص ، چاپخانه فردوسی ۱۳۲۷ ش .

نیکلا - ترجمه اسناد مربوط به مشروطیت ایران .

ویجویه - حاج محمد باقر - انقلاب آذربایجان و بلوای تبریز . تبریز ۱۳۲۶ ق ،
سنگی ، خشتی ، ۲۶۴ ص

هدایت - مهدیقلی (مخبر السلطنه) گزارش ایران ، بخش چهارم مشروطیت
۱۳۳ ش ، تهران

هروی خراسانی - شیخ محمد حسن بن محمد تقی - تاریخ پیدایش مشروطیت
ایران ، مشهد ۱۳۲۷ ق ، سربی ، وزیری ، ۴۸۴ ص

هوشیار - م - پاولویچ ، تریا ، ایرانسکی - انقلاب مشروطیت ایران وریشه‌های
اقتصادی و اجتماعی ایران ، مجموعه‌ایست از سه مقاله بقلم پاولویچ و تریا و ایرانسکی
به زبان روسی که به اسم مستعار تألیف کرده‌اند ، تهران ۱۳۳۰ ، سری ، وزیر ۲۱۵
ص - ۱۹۵۱ - ۱۳۳۰ چاپخانه نقش جهان ، این کتاب ترجمه دیگری هم دارد که
مترجم آن محمد ناجی‌بخش است .

آثار مؤلفان روسی

کتابهای زیر از آثار مؤلفان روسی است که در باره نهضت مشروطیت ایران نوشته شده و هنوز به فارسی ترجمه نگردیده است:

- ۱ - اثر نیت - م - س رسید کی الکساندر ویل : محمد علیشاه و نهضت ملی در کشور شیروخورشید ۱۹۰۹ - ۱۴۶ ص
- ۲ - اثر نیت - م - س - رسید کی الکساندر ویل : رحیم خان سردار - نهضت ملی در کشور شیروخورشید - ۱۹۱۰ - ۴۰ ص، استنساخ از روزنامه «باد کوبه» سال ۱۹۰۹ شماره های ۲۴۲ - ۲۴۳
- ۳ - اروتونیان - کک - س - ایروان - انقلاب سالهای ۱۹۰۵ - ۱۹۱۱ ایران و بالشویکهای ماوراء قفقاز - ای پترات سال ۱۹۵۶ - ۱۶۴ ص .
- ۴ - ابلین - ی - ایران در آستانه مشروطیت مسکو ۱۹۰۸ - ۳۲ ص
- ۵ - ایوانف - م - س - تاریخ مختصر ایران - مسکو - بنگاه دولتی نشریات سیاسی سال ۱۹۵۲ - ۴۶۸ صفحه، فرهنگستان علوم اتحاد جماهیر شوروی، انستیتوی خاورشناسی
- ۶ - تقی یه و ا - ش - آ - نهضت آزادیخواهی ملی در آذربایجان ایران در سالهای ۱۹۱۷ - ۱۹۲۰ باد کوبه - نشریه فرهنگستان علوم آذربایجان ، سال ۱۹۵۶ - ۱۲۰ ص فرهنگستان علوم انستیتوی تاریخ -

اسناد سیاسی روسیه تزاری و شوروی به زبان روسی

گزارشها و اسناد دیپلماتیک روسیه تزاری و اتحاد جماهیر شوروی عملو از اطلاعات گرانبهایی در باره مشروطیت ایران «وجنبش هائی» که از سال ۱۹۰۰ م در

سرتاسر ایران شروع و تا ۱۹۲۱ ، پایان یافت میباشد . بدین مناسبت لازم دانسته شده که اطلاعات مختصری در باره مجموعه‌ای اسناد دیپلماتیک مذکور داده شود ، تا شاید مورد استفاده محققان قرار گیرد .

۱ - مجموعه اسناد دیپلماتیک مربوط به حوادث ایران در هفت جلد از طرف وزارت امور خارجه روسیه تزاری چاپ و منتشر شده و بنام کتاب نارنجی موسوم است ، ۱۹۱۱ - ۱۹۱۲ .

۲ - نخستین مجموعه مدارك سری آرشیوهای وزارت امور خارجه روسیه تزاری که بوسیله وزارت امور خارجه اتحاد جماهیر شوروی مربوط به سال‌های ۱۹۱۷-۱۹۱۸ می‌باشد . این مجموعه در هفت جلد کوچک چاپ شده که پرده از رازهای پنهانی تدارك و ایجاد جنگ برای تجدید تقسیم جهان بین سه کشور انگلیس - فرانسه و روسیه در سال ۱۹۱۶ م - ۱۳۳۴ ه . ق برمی‌دارد . این مجموعه بوسیله افسری بنام Nikolai Markin که در نیروی دریائی خدمت می‌کرده تهیه و تنظیم شده است .

۳ - نخستین مجموعه علمی مدارك دیپلماتیک پس از تشکیل دولت اتحاد جماهیر شوروی بوسیله پرفسور کلیوچنیکف Y.U.V. Klyuchinkov منتشر شده ، این اسناد که بنام «سیاست‌های بین‌المللی عصر جدید در معاهدات» نامیده شده متضمن یادداشت‌ها و اظهارات مربوط بوقایع سال‌های ۱۹۲۶ - ۱۹۲۸ می‌باشد . قسمت دوم این مجموعه بنام «از جنگ امپریالیستی تارفع محاصره شوروی» شامل اسنادی در باره جنگ جهانی اول به‌طبع رسیده است .

۴ - در سال ۱۹۳۰ «کمیسیون انتشار مدارك عصر امپریالیزم» به ریاست مورخ مشهور شوروی پکرووسکی M.N. Pokrovsky در پایتخت شوروی تشکیل گردید . این کمیسیون کتابهایی بنام «روابط بین‌المللی در عصر امپریالیزم» منتشر کرد . این کتابها محتوی مدارك و اسناد زیادی از آرشیوهای حکومت تزاری در آخرین ربع قرن نوزدهم و قرن بیستم است .

سری سوم شامل ۹ جلد است که سال‌های جنگ جهانی اول اختصاص دارد . این سری اسناد را می‌توان کامل‌ترین مجموعه مدارک دیپلماتیک دوره جنگ دانست و محتوی مطالب جالب درباره حوادث و وقایعی که در ایران اتفاق افتاده می‌باشد، این مجموعه تکمیل نشده و سری سوم آن تا جلد نهم ، شامل مدارک و اسناد تا ژانویه ۱۹۱۶ می‌باشد .

۵- بعد از جنگ جهانی دوم وزارت امور خارجه اتحاد شوروی مجموعه متون معاهدات و قراردادهای قرون هیجدهم، نوزدهم و بیستم ایران و روس را تحت عنوان «رابطه ایران و روسیه در معاهدات قراردادها» و موافقت‌نامه‌ها منتشر کرد. این مجموعه که بوسیله س . ی . سیچف و ولکوف تألیف شده ، گرچه مربوط بوقایع مشروطیت ایران نیست ولی چون دنباله مظالم روسیه تزاری از ۱۹۱۷ تا ۱۹۲۱ می‌باشد جالب توجه است .

۶- آخرین مجموعه اسناد و مدارک دیپلماتیک شوروی يك سری کتاب بنام «اسناد سیاست خارجی اتحاد جماهیر شوروی» است که انتشار آن در سالهای پنجاه قرن بیستم آغاز شده . این سری کتاب که تا کنون ۹ جلد آن منتشر شده مربوط بوقایع سالهای ۱۹۱۷ تا ۱۹۲۸ می‌باشد که از سال ۱۹۵۷ شروع بچاپ و انتشار آن گردیده است.

مقالات فارسی «مشروطیت ایران»

در جراید و مجلات ایران

فهرستی که در زیر نقل می‌شود. اکثراً از کتاب «فهرست مقالات فارسی» آقای ایرج افشار که بوسیله دانشگاه تهران چاپ شده، مورد استفاده قرار گرفته است. بیش از ۴۰ مقاله که قبل از وبعد از چاپ کتاب مذکور نوشته شده، چون گوشه‌های تاریک انقلاب مشروطیت ایران را روشن می‌کند، بر فهرست تنظیمی محقق محترم اضافه شده و همه آنها برای استفاده محققان نقل می‌گردد:

آدمیت - دکتر فریدون: برخورد و عقاید و تکامل پارلمانی در مجلس اول، مجله سخن، دوره پانزدهم، ش ۲-۲۰۹-۲۰۷، شهریور ۱۳۳۳.

آینده - مجله: مکتوب و عقاید ناصرالملک - ۲ - ۷۰۷-۷۱۶.

اتحاد - کاتلم: تاریخ مختصر ادوار شانزده گانه قانونگذاری مجلس شورای ملی «سالنامه دیبا» ۲- ۱۵۷- ۱۷۳ - تاریخچه مشروطیت ایران «دیبا» ۳- ۸۱- ۸۵ اسناد سیاسی و تاریخی (نلگراف آقا سید ضیاءالدین - با آقای دکتر مصدق) «آینده» ۱- ۶۹۹- ۷۰۰ - اسناد و نوشتجات تاریخ «فروغ» ۱: ۱۴۸ (درباره میرزا کوچک‌خان).

اطلاعات - روزنامه: سنگ بنای هزار ستارخان. ۲۶ تیر ۱۳۳۶.

اطلاعات هفتگی - مجله: فرشته آزادی ۱۴ مرداد ۱۳۳۴.

افشار - رضا: گوشه‌ای از تاریخ معاصر. نشریه دانشکده ادبیات تبریز، ۶ -

۴۳۵- ۴۴۷ (در جواب سید حسن تقی‌زاده راجع به عزیمت به آلمان).

اقبال - عباس - دو مکتوب راجع به تاریخ مشروطیت ، یادگار - ج ۳ ش ۲ -
۳۰-۲۶ : قاتل حقیقی میرزا علی اصغر خان اتابک ، یادگار ، ج ۳ ش ۴ : ۵۱-۴۷ :
اقدامات مشروطه خواهان ایران در فرانسه و بسویس ، اطلاعات ماهانه ، ج ۱ ش ۱۱ :
۲۱ - ۲۱ و ۳۳ - ۳۳ و ۴۵ - ۴۵ ش ۱۲ : ۲۸-۲۷ و ۳۳ - ۳۵ : بردار کردن ثقة الاسلام ، یغما
۷ : ۲۲۴ - ۲۳۲ (نقل از کتاب شهدای مشروطیت) -

بهر روز - جهانگیر : تاریخچه مجلس شورایی - انگلیسی و فارسی - نشریه
اکواف ایران شماره ۲۲ و ۲۳ (۲۵۶ - ۲۵۷) ۲۶ ژوئن ۱۹۶۰ -
پیران - یادداشت آقای پیران (در وقایع مشروطیت) . مجله پیمان - ۶ : ۶۴۹ -
۶۵۳ و ۷۰۹ - ۷۱۲ .

تقی زاده - سید حسن : تهیه مقدمات مشروطیت در آذربایجان . نشریه کتابخانه
ملی تبریز ج ۱ ش ۱ : ص ۱۸ - ۲۵ : صفحه‌های از تاریخ مشروطیت (نامه‌ای از سید
حسن تقی زاده - یغما ، ۱۲ : ۵۶ - ۵۸ : لفظ مشروطه (یادی از اوائل مشروطیت) .
اطلاعات ماهانه . ج ۷ ش ۵ : ۴۰۳ و ۶ : مشروطیت ایرانی . اطلاعات ماهانه ، ج ۱
ش ۵ : ۴ - ۵ و ۳۹ و ۴۰ : نخستین مجلس شوری . یغما ، ۲ : ۵۵۳ - ۵۵۵ و ۵۸۷ -
۵۹۰ .

نوکی - احمد : چند استخاره از محمد علی شاه یا جوابهای آنها ، یادگار . ج
۵ ش ۸ - ۹ : ۴۵ - ۶۵ .

تهران مصور - مجله : (صاحب امتیاز مهندس عبدالله والا) ، تاریخچه مشروطیت
خل و زنجیر را بر مهاجمین گرفته . شماره ۵۷۰ : خونتپائی که در راه مشروطیت ایران
ریخته شد ، ش ۶۷۵ سال ۱۳۳۵ : روزیکه زنجیرها پاره شد . ۱۳ مرداد ۱۳۳۴ :
مبارزانی که برای تعطیل مشروطیت بعمل آمد (تهران مصور ماهانه) ش ۵ : مردی
که مجلس شورایی را به توپ بست ، سال ۱۳۴۲ .

تقی اعزاز - حسین : نکاتی چند در باره انقلاب ، اطلاعات ماهانه ، ج ۳
ش ۷ : ۳۵ .

جمال‌الدین واعظ اسفہانی (سید) : رؤیای صادقانه ، ارمغان ، ۱۴ : ۷-۲۳ و
۱۴۹-۱۵۲ و ۲۰۱-۲۰۸ و ۲۹۸-۳۰۶ و ۳۷۶-۳۸۴ و ۵۱۸-۵۲۰ (در باره
مشروطیت) .

خان ملک ساسانی - احمد : از یادبودهای مأموریت من در اسلامبول (محمدعلی
شاه) ، اطلاعات ماهانه ، ح ۱ ش ۵ : ۲۵-۲۶ و ۳۷ .

دانش - تقی : واقعه باغ مدیرالملک و قتل سردار افخم (صفحه‌ای از تاریخ
مشروطیت) ، یغما ۲ : ۱۹۷-۱۹۹ .

دلنواز : آخرین شب پادشاهی محمدعلی شاه ، جهان نو ، ۱ : ۷۷-۷۸ .

دنیا - سالنامه : (صاحب امتیاز - سید عبدالکریم طباطبائی) : ستارخان قهرمان
ملی نامی مشروطیت ایران ، هشتمین شماره ، ۱۳۳۳-۱۴۱ : کاپینه‌های مشروطیت ،
۶ : ۱۵۴-۱۶۴ .

دوره جدید مشروطیت در ایران : کلاه ، ج ۳ ش ۲۵ : ۱-۳ و ش ۲۶ : ۳-۴
و ش ۲۷ : ۲-۵ و ش ۲۹-۳۰ : ۱-۱۲ .

رائین - اسمعیل : اسناد محرمانه مشروطیت ، تهران مصور ، ش ۱۰۳۹ ، سال
۱۳۴۳ : انجمنهای سری و انقلاب مشروطیت ایران ، تهران مصور سال ۱۳۴۲ : این
آزادی که ما داریم ، تهران مصور ، ش ۹۳۵-۱۳ : مرداد ۱۳۴۰ : پنجم مظفرالدینشاه
خاطرات ابوالفضل میرزا عضد (عضدالسلطان ش ۱۱۳۴-۱۱۴۵-۱۱۴۶) ، سال ۱۳۴۴
رادیو - مجله : (انتشارات : وزارت اطلاعات) : مشروطیت ایران ، ش ۴۷ ، تیر
۱۳۳۹ .

روشنفکر - مجله : پرشورترین مبارزات پارلمانی که مشروطیت بخود دیده
است ، ۲۱ تیر ۱۳۳۵ : عاقبت آنها ، شماره ۱۵۶ : کالسکه صدراعظم از دروازه قزوین

- عازم فرنگستان شد ، ۹ بهمن ۱۳۳۳ : نیم قرن مشروطیت ، ش ۱۰۵ - ۱۲ مرداد ۱۳۳۳
سپید و سیاه - مجله : گردش روزگار ۱۲ مرداد ۱۳۳۶ .
- شاه حسینی - ناصرالدین : چگونه روس‌ها آستان قدس رضوی را بمباران
کردند ، اطلاعات ماهانه ج ۲ ش ۱۲ : ۴۴ - ۴۸ : دو نامه از مرحوم سید محمد
طباطبائی به عین الدوله ، اطلاعات ماهانه ، ج ۳ ش ۶ : ۲۳ - ۲۶ و ۴۲ .
- صادق - صادق : مجلس اول و محمدعلی شاه ، آینه ، ۳ : ۴۰۸ - ۴۱۲ .
- صفی‌نیا - رضا : تاریخ ظهور افکار مترقیانه و اصلاح طلبانه ایرانیان که منجر
به آزادی و مشروطیت گردید ، سالنامه دنیا ، ۶ : ۷۵ - ۸۴ (مربوط به وضع عمومی
ایران در اوائل دوره قاجار) .
- صنیع الدوله : رساله در راه نجات ، «علم و هنر» شماره مرداد تا بهمن ۱۳۰۸
ص ۸ - ۱۳ ، صورت مجلس لله الرغائب در حضور سید جمال و شیخ الرئیس و میرزا -
آقاخان بقلم میرزا آقاخان - ارمغان - ۲۳ : ۱۲۳ - ۱۸۰ و ۲۱۹ - ۲۲۶ .
- طاهرزاده ، بهزاد : نخستین انتخابات در تبریز ، یغما - ۵ : ۲۶۳ - ۲۶۴ .
- طباطبائی - سید ضیاءالدین : اسرار کودتای ۱۲۹۹ ، سالنامه دنیا - ۴ : ۲۱۰ -
۲۱۸ : تهران مصور ، سال ۱۳۲۴ .
- طباطبائی - سید محمدصادق : از بمباران مجلس تا فتح تهران ، اطلاعات
ماهانه ، ج ۲ ش ۸ : ۱۳ - ۱۴ .
- طبری - احسان : درباره مشروطیت ایران ، مردم - ج ۲ ش ۱۲ : ۱ - ۸ .
- تهرانی - سید جلال‌الدین : فهرست وزرای ایران از اوایل مشروطیت ۱۳۲۵
قمری تا ۱۳۳۶ قمری تا ۱۳۰۶ شمسی ، گاهنامه ، ۱ : ۲۲۵ - ۲۶۶ :
- عبرت - مجله : روزهای درخشان مشروطیت ایران .
- علوی - ابوالحسن : اسرار تازمائی از علت محسن پنج ماهه آزادیخواهان در
-
- ۱ - بدین رساله انعامات ، مانع‌الافسوس نیز میگویند .

سفارت عثمانی در تهران «اطلاعات ماهانه» ج ۶ ش ۶ - ۴۲ - ۴۵ .

فرهی : یادداشت آقای فرهی (در حوادث ۱۳۳۳ هجری) پیمان ۶ : ۳۵۲-۳۶۰
کله داری - عبدالله : ترجمه اسناد سیاسی وزارت خارجه انگلیس در باره
مشروطیت ایران «نهی و تنظیم از حسن معاصر» روزنامه کیهان ما سال ۲۳ شماره
۶۶۰۰ - ۶۶۰۱ - ۶۶۰۲ .

مجدالاسلام کرمانی - احمد : صحفهای از تاریخ و مشروطیت ایران «ینما» ۴ :
۲۵۷ - ۲۶۲ : مناصب والقباب «ینما» ۲ : ۵۷۴ - ۵۹۷ (در باره مشروطیت) .

محیط طباطبائی - محمد : چگونه به ستارخان پاداش دادند ؟ محیط : دوره دوم
ش ۶ : ۶ - ۱۰ : فرمان مشروطه از کیست ؟ ، محیط ، دوره ۲ ش ۴ : ۱۸ - ۲۰ -
۲۳ : فرمان مشروطه از کیست ؟ ، محیط ، ج ۱ ش ۱ : ۹ - ۱۸ : مردی که تاریخ
ایران او را فراموش نمیکند ، محیط ، دوره ۲ ش ۱۰ : ۵ - ۸ (مربوط به عباس آقا و
قتل اتابک) : مدیرالصنایع شرح گرفتاری خود را میگوید ، محیط ، دوره دوم ش ۸ :
۲۱ - ۲۲ : مشروطه ستمدیده - مجله تهران مصور ۹۶۴ سال ۱۳۴۰ .
مساوات - سیدمحمد رضا : گرفتاری خود را بخط خود می نویسد ، محیط ، دوره ۲
ش ۸ : ۲۲-۲۳ .

مکافات : در پیرامون تاریخ مشروطه «پیمان» ۴ : ۱۸۴ - ۱۹۲ و ۲۵۸ - ۲۶۴
(شرح بعضی از حوادث) .

مهریار - محمد : نموداری از تاریخ سیاسی ایران (گوشه‌ای از برخی وقایع
اصفهان) ، سالنامه دبیرستان سعدی (۱۳۳۰ - ۱۳۳۱) ، ص ۵۹ - ۸۴ .
ناطق - جواد : خاطرات هن «ینما» ۱۲ : ۳۶۳ - ۳۶۸ .
نروس : یادداشتهای خصوصی بیرم «اطلاعات ماهانه» ج ۲ ش ۵ : ۱۹ - ۲۱
و ۴۱ - ۴۲ و ش ۲ : ۱۹ - ۲۱ و ۳۹ و ش ۷ : ۴۱ - ۴۳ و ۴۵ .

نوائی - عبدالحسین : از اسرار قتل اتابک برده بر میداریم ، اطلاعات ماهانه
ج ۲ ش ۱۰ : ۲۳ - ۲۶ و ۴۰ - ۴۲ : انقلاب گیلان چگونه آغاز شد ، یادگار ،
ج ۴ ش ۳ : ۱ - ۵۵ : جریان کشایش اولین مجلس شورایی . اطلاعات ماهانه ج ۲

ش ۸ : ۱۵ - ۱۸ و ۲۷ - ۲۹ : در حاشیه تاریخ مشروطیت ایران . ج ۲ ش ۵ : ۲۲ -
۲۵ و ۲۵ : دولت‌های ایران از آغاز مشروطیت تا امروز . اطلاعات ماهانه . ج ۱ ش
۲ : ۱۸ - ۲۱ و ش ۳ : ۱۷ - ۲۲ و ش ۴ : ۱۹ - ۲۲ و ش ۵ : ۱۱ - ۱۶ و ش ۶ :
۲۳ - ۲۶ و ش ۷ : ۸ - ۱۱ و ش ۸ : ۱۳ - ۱۸ و ش ۹ : ۱۸ - ۲۰ و ۲۰ - ۲۴ و ش
۱۰ : ۲۳ - ۲۵ - ۳۷ و ش ۱۱ : ۱۶ - ۱۹ و ج ۲ ش ۶ : ۲۲ - ۲۶ - ۳۷ و ش ۷ :
۱۵ - ۱۸ و ۳۷ - ۴۶ و ش ۱۲ : ۲۳۶ - ۲۶ و ۳۹ - ۴۱ و ج ۳ ش ۶ : ۱۴ - ۱۵ -
۴۳ - ۴۶ و ش ۲ : ۱۹ - ۲۳ و ۴۰ - ۴۱ و ش ۹ : ۱۵ - ۱۷ - ۱۷ - ۴۶ - ۴۷ و ش ۱۲ :
۳۷ - ۵۱ و ج ۴ و ش ۱۱ : ۱۴ - ۱۴ و ۳۳ - ۳۵ و ش ۳ : ۱۷ - ۱۸ و ۳۲ - ۳۴ : فتح
تهران «اطلاعات ماهانه» ج ۲ ش ۳ : ۲۵ - ۲۹ و ش ۴ : ۳۹ و ش ۸ : ۳۵ - ۳۹ و ش
۱۱ : ۳۶ - ۳۸ - ۴۹ - ۵۱ و ش ۱۲ : ۳۴ - ۳۸ : فصلی از تاریخ انقلاب ایران ،
اطلاعات ماهانه ، ج ۱ ش ۵ : ۲۷ - ۳۳ و ش ۶ : ۳۵ - ۳۹ : قانون اساسی ایران و
متمم آن چگونه تدوین شد ، یادگار ، ج ۲ ش ۵ : ۳۴ - ۳۷ : مظفرالدینشاه فرمان
مشروطیت را بدین طریق امضاء کرد هشتمین سالنامه دنیا ص ۱۷۸ : نخستین جشن
افتتاح مجلس شورایی ، اطلاعات ماهانه ، ج ۳ ش ۵ : ۱۱ - ۱۳ - ۵۰ : نخستین
دوره مجلس شورایی چگونه افتتاح گردید ، هشتمین سالنامه دنیا ص ۳ - ۱۱ : يك
سند مهم از تاریخ مشروطیت ایران ، یغما ، ۳ : ۵۱۴ - ۵۱۵ .
و - ۱ . : گوشه‌ای از تاریخ مشروطه (ایرانیان مقیم اسلامبول) ، سالنامه
ایران شهر ۲ : ۱۵۹ - ۱۶۸ .

وحیدی - نعیم : شیخ جادوگر ، واژه ، ۲۰۹ - ۲۲۰ (داستانی است از حوادث
دوره مشروطیت بامضای (حسین پیاده) که در همان ایام نوشته شده است) : يك سند
تاریخی (عزل سیاسی راجع به استبداد صغیر) پیمان ۲ : ۷۱۱ - ۷۱۳ .
یغما - مجله : بردار کردن ثقة الاسلام (از کتاب شهدای مشروطیت) شماره ۵
سال ۸ مرداد ۱۳۳۳ .
: نخستین مجلس شورایی ص ۵۷۸ .
: يك صفحه از تاریخ مشروطیت (متن تلگراف از تهران) . یغما - ۵ : ۵۳۳ .

پایان نامه‌های تحصیلی دانشکده حقوق

در باره مشروطیت !

با وجود آنکه بیش از شصت سال از استقرار رژیم مشروطه و انقلابی که منجر به برقراری حکومت مشروطه سلطنتی در ایران شد میگذرد، هنوز گوشه‌های تاریکی از این انقلاب بزرگ و مبادی رژیمی که اکنون کشور ما با آن اداره میشود در پس پرده باقیست. با وجودیکه از سال ۱۳۱۴ تا کنون ۵۸۴۱ نفر از جوانهای کشور ما از دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران فارغ‌التحصیل شده‌اند و تا سال ۱۳۴۲ جمعاً ۵۴۲۸ رساله پایان تحصیلی زیر نظر استادان دانشکده مذکور نوشته شده، با این حال در تمام سی سال گذشته فقط ۲۹ رساله و پایان نامه تحصیلی در باره رژیم مشروطه، مشروطیت، انقلاب مشروطیت و مجلس شورای ملی بوسیله فارغ‌التحصیلان دانشکده مزبور برشته تحریر درآمده است. درحالیکه حق این است که در این مرکز علمی کشور لااقل در باره رژیمی که کشور ما با آن اداره میشود، و انقلابی که ثمراتش برقراری رژیم مشروطه در ایران بوده بیشتر بحث و گفتگو شود و آنچه که از نظر مردم مملکت ما تاریک و مبهم است روشن گردد. اینک عناوین رسالات ر نام دانشجویانی که در این باره تحقیق و مطالعه کرده‌اند نقل میشود، باشد که مورد استفاده قرار گیرد:

آبکاری - فرج‌الله : علل و پیدایش مشروطیت در ایران، شماره ۱۱۰۹ سال ۱۳۲۴.

اخوی - مجتبی : مجلس شورای ملی - ۱۰۷۶ - ۱۲ مهر ۱۳۲۴.

امینی - نصرت‌الله : مشروطیت ایران (۷۸) ۱۳۱۸ - ۱۳۱۹.

بایار - محمدعلی : انقلاب مشروطیت ایران (۱۰۵) ۱۳۱۷ - ۱۳۱۸.

- برهان - عبدالله : عوامل و موانع پیشرفت انقلاب مشروطیت ایران «۵۱۸۳»
۱۳۳۷ .
- بلازاده - جمشید : مشروطیت و حقوق ملت ایران «۴۲۹۰» ۱۳۳۳ .
- پرویز - منوچهر : نقش مطبوعات در مشروطیت ایران «۱۸۷۹» ۱۳۲۷
- خانی - محمد عالی : تطبیق مشروطیت ایران با مشروطه پیشنهادی منتسکیو
«۵۰۵۶» ۱۳۳۷ .
- دلانی - عباس : نقش احزاب و حکومت مشروطه ایران «۲۸۳۳» ۱۳۳۰ .
- رزم آراء - جمشید : انقلاب مشروطیت ایران «۱۰۴۶» آذر ۱۳۲۴ .
- سریری - حسن : نهضت قانونگزاری در ایران «۲۱۵۹» ۱۳۲۸ .
- شیرازی - آبه : علل مهم انقلاب مشروطه ایران «۴۵۳۹» ۱۳۳۶ .
- صدر - حسین : تاریخچه تصویب قانون اساسی و تحولات آن «۱۸۷۲» ۱۳۲۷
- صدر - محسن : تاریخچه تصویب قانون اساسی «۲۲۱۰» ۱۳۲۷ .
- عاملی - سیف‌الله : تاریخچه انقلاب مشروطیت ایران «۴۲۵۶» ۱۳۳۴ .
- فاطمی - ابوالحسن : نفوذ روحانیون و روشنفکران در انقلاب مشروطه ایران
«۲۶۹۷» ۱۳۳۶ .
- فرزین - رسول : تاریخچه پیدایش مشروطیت ایران «۱۶۸۴» ۱۳۲۷ .
- قاضی - علی : تاریخچه مشروطیت ایران «۱۴۵۶» ۱۳۲۰ .
- کاتوزیان - اسمعیل : انقلاب مشروطیت این نخستین رساله‌ایست که در باره
«انقلاب مشروطیت» در دانشکده حقوق نوشته شده و شماره ثبت آن هم یک می‌باشد .
سال ۱۳۱۴ .
- کوثر - علینقی : انقلاب مشروطیت «۵۶۷» ۱۳۱۹ - ۱۳۲۰ .
- کیا - محمد : پیدایش مشروطیت ایران «۵۱۵» ۱۳۲۰ - ۱۳۲۱ .
- مجدد اردکانی - محمود : انقلاب مشروطیت ایران و مقایسه آن با انقلاب کبیر
فرانسه «۲۳۲۰» - ۱۳۲۹ .

مدنی - محمد باقر : وضع اجتماعی ایران در آستانه انقلاب مشروطیت (۲۵۲۳) . ۱۳۳۰

معینی - بهاءالدین : خدمات آذربایجانها در تحصیل مشروطیت (۳۸۹۹-۱۳۳۴)

ملائکه - بهرام : تاریخچه قوه مقننه در ایران (۲۳۶۶، ۱۳۲۸) .

ملک - عباس : نقش سیاستهای خارجی در ادوار سه گانه اولیه مجلس شورای

ملی (۱۳۶۶، ۱۳۲۵) .

منوچهری - احمد : اثر انقلاب مشروطه در مظاهر حقوقی ایران (۵۰۲۰)

. ۱۳۳۶

هاشمی - حسین : آئین نامه داخلی مجلس شورای ملی در ادوار شانزده گانه

قانونگذاری (۲۵۲۴، ۱۳۲۹) .

همایونفرو - ناصر : پارلمان ایران (۱۶۲۰، ۱۳۲۷) .

www.chebayadkard.com

www.chebayadkard.com

فهرست اسامی اشخاص و القاب و عناوین

احمدخان - میرزا : ۵۲	آ
احمد روحی - شیخ : ۲۹، ۴۸	آجودان مخصوص : ۱۸
احمدشاه : ۱۱۳	آدمیت - میرزا عباسقلیخان : ۵۸، ۵۷
اختر السلطنه : ۱۴	۱۶۲، ۶۵، ۶۴، ۶۳، ۶۲، ۶۰، ۵۹
ادوارد هفتم : ۳۵	آدمیت - دکتر فریدون : ۱۶۲، ۶۹، ۵۸
ادیب الملک - باقرخان : ۱۸	آزادفر - حسین : ۱۱۲
ارفع الدوله - پرنس : ۲۶، ۱۸	آصف الدوله : ۷۲
استوکس - مازور : ۱۶، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۷	آغامحمدخان : ۱۶
۱۳۲، ۱۳۰	آقاخان کرمانی - میرزا : ۳۹، ۳۸
استیونس : ۹۷	آهی - میرزا ابوالقاسم : ۱۴۲، ۱۴۱
اسپرینگ رایس : ۱۵۶	آهی - مجید : ۱۴۱
اسدآبادی - سیدجمال الدین : ۲۹، ۳۹، ۴۹	الف
۵۱	ابراهیم . شیخ : ۶۸
اسکندانی - دکتر تقی : ۱۱۲	ابراهیم آقا - حاج میرزا : ۱۶۲
اسکندری - سلیمان میرزا : ۶۸، ۶۰	ابراهیم بیگه : ۱۶۶، ۱۶۱
اسمات : ۱۳۵	ابوالفتح زاده - اسدآقا خان : ۱۶۲
اشرف احمدی : ۱۱۲	ابوالقاسم زنجانی - حاجی سید : ۳۷
اصفهانلی - میرزا آقا : ۱۷۴	ابن سینا : ۴۲
اعتماد السلطنه - محمدباقرخان : ۱۸	اجلال السلطنه اصفهانلی - حسنخان : ۶۴
اعتماد السلطنه - محمدحسنخان : ۲۲، ۵۰	احتمام السلطنه - میرزا محمودخان : ۲۵
اعلم الدوله تقی : ۱۶۲	۸۵، ۸۴، ۵۹
اقبال - عباس : ۱۵۶	